

Kapitel 3

Studerter og akademikere overfor partivæsenet 1882 – 1883.

Indledning

Studentsamfundet var blevet dannet af en gruppe unge studenter i protest mod det konservativ-nationalliberale formynderskab i Studenterforeningen. De ældre radikale akademikere, der indtil da havde prioriteret studenterpolitikken lavt, så sig tvunget til at gribe aktivt ind i bevægelsen for at modvirke, at andre grupper skulle blive alvorlige konkurrenter ved rekrutteringen af medlemmer.

Det vedtoges, at Samfundet ikke skulle gøres til organ for noget enkelt parti, alle synspunkter skulle kunne komme frit til orde. Dette princip var et krav fra oppositionens side, som tydede på, at dens ledere var opmærksom på faren for, at et enkelt stærkt parti som det Litterære Venstre, som studenterne var nødt til at støtte sig til for at kunne realisere Studentsamfundet, kunne indtage en lignende stilling som Studenter-foreningens seniorat overfor medlemmerne. Studenteroppositionen håbede på med denne alsidighed at kunne vinde studenterverdenens majoritet.¹⁾

Det viste sig hurtigt at dette ikke kunne realiseres. Valget af Pingel som formand viste, at skillet gik mellem den nationalliberale generation og de yngre, der tilsluttede sig eller havde sympati med den politiske og litterære opposition. Først den følgende tid kunne vise, hvordan akademikerverdenen - under indtryk af landets almindelige politisering og økonomiske krig mellem samfundsgrupperne - delte sig i faglige og politiske grupperinger. Et vigtigt stridsemne var om akademikerne skulle have en selvstændig rolle på venstreoppositionens side i landets politiske strid om forfatningen og fremtidige reformer.

Det første halve år af Studentsamfundets eksistens viste kun få eksempler på striden mellem Højre og Venstre. Men de konservative akademikere forsøgte at ignorere nydannelsen ved at nægte at medvirke ved foredrag og diskussioner i Samfundet. Herved opnåede man at trække de konservativt orienterede studenter bort. De havde en valgmulighed indenfor Studenterforeningen, idet der var dannet en liberal opposition under ledelse af cand.theol. A. C. Larsen.²⁾

Pingels opfattelse af Studentsamfundets mål

Kræfterne indenfor Samfundet for at gøre det til et samlingssted for alle politiske anskuelser var i det første halve år stærkere end de, der søgte i retning af at omdanne det til en politisk venstreforening. Et vigtigt samlende motiv var, at Samfundet skulle varetage studenternes dannelse til alment og politisk bredt orienterede akademikere. Det skulle modvirke Universitetets faglige specialisering. I Studenterforeningen foregik det ved opdyrkning af studenternes poetiske sans og ved stræben hen imod et humanistisk dannelsesideal. Idealene i Studentsamfundet gik i en anden retning. Victorinus Pingel mente, at "ikke blot politiske, men også populærvidenskabelige foredrag skulle bidrage til at modarbejde universitetsstudiernes overhåndtagende ensidighed ved at henvise til de fælles ledende

idéer, som overalt gør sig gældende i den videnskabelige forskning."³⁾ Pingel ønskede, at de unge skulle overskride grænserne mellem natur- og åndsvidenskaberne og mellem videnskab og politik. Han forestillede sig en enhedsvidenskabelig sammensmeltning af natur- og åndsvidenskaberne, der skulle kunne give videnskabsmændene nye samfundsmæssige tankemæssige muligheder.

Og videnskabens metoder og resultater skulle udbredes til folket.⁴⁾

Pingel havde store forventninger til, at de videnskabelige teorier kunne omsættes til praksis og dermed give akademikerne ny adkomst til at spille en politisk og samfundsmæssig rolle. Det fremgik af en lykønskingsadresse, som han i egenskab af Studentersamfundets formand sendte til den norske digter og politiske agitator Bjørnstjerne Bjørnson ved dennes digterjubilæum i eftersommeren 1882. I den højtstemte tekst takkede han Bjørnson for de idealer, han havde lært den danske studenterbevægelse:

*"brud med den gamle vildfarelse, at idéernes verden er en anden og højere end den verden, hvori vi lever og arbejder ... idéerne er udviklingens og livets iboende princip. Fordring om at kæmpe for idéernes virkeliggørelse. Erkendelse af tilskuerrollens utilstrækkelighed. Sammenkædning af digtning og politik."*⁵⁾

Pingels holdning var tilhænger af den såkaldt monistiske anskuelse, der udvikledes indenfor den oppositionelle intelligens i halvfjerdserne. Monismen passede også godt ind i den situation, bevægelsen stod i omkr. året 1882. Hidtil havde det litterære venstre indtaget en overvejende teoretisk, kritisk nedbrydende samfundsbetragtning. Tiden var nu moden til at praktisere gennem fagligt og politisk arbejde. Litteraturforskeren Sven Møller Kristensen har påvist den samme holdning hos Georg Brandes:

*"Af denne filosofi (monismen) følger hans hele aktive holdning, driften og modet til at ville omsætte tankerne i handling. Det er ikke nok at betragte verden, at være den kloge videnskabelige observatør af tingenes gang... Det er ikke nok at befinde sig på højden af sin tids viden og tænke, at være en bærer af idéerne, man må også kæmpe for at fremme dem. Det er her man skal se den fundamentale forskel mellem ham og den samtid, som blev fanget ind af positivismen og den passive iagttagelse, af determinismen."*⁶⁾

Blandt de ældre radikale var Pingel og Georg Brandes de mest udprægede tilhængere af en sådan handlingsmoral, men de havde hovedsagelig negative erfaringer fra det politiske liv, når de forsøgte at realisere deres planer. Realiseringen af idéerne havde tendens til at omsættes i en karriere som videnskabsmand, forfatter eller embedsmand.

Det var Pingels håb, at han ved hjælp af Studentersamfundet kunne sættes i stand til at samle de oppositionelle akademikere og studenter i en ny stærk studenterbevægelse, der kunne manifestere sig selvstændigt i samfundslivet.

Studentersamfundets udvidede program

På den første ordinære generalforsamling i efteråret 1882 ændredes lovene og formålsparagraffen for Samfundet. Derved fik det et formål, der gik ud over det oprindelige oppositionskrav om politiske foredrag og diskussioner og passede til det af Pingel fremførte formål.

"Studentersamfundets formål er at samle alle studenterne til virksom interesse for alle fremtrædende åndelige bevægelser, være sig i videnskab, politik, litteratur og kunst. Formålet søges nået navnlig ved afholdelse af foredrag og diskussioner. Ved siden heraf vil Samfundet søge at blive et selskabeligt samlingssted for medlemmerne."

Lovene pålagde bestyrelsen at sørge for, *"at sådanne emner, som ifølge Samfundets formål har krav på dets interesse (...) belyses for medlemmerne så alsidigt som muligt og under stadigt hensyn til, at Samfundet ikke bør gøres til organ for noget enkelt parti."*¹⁰⁾

Samfundet skulle overtage alle de funktioner, som studenterforeningen havde varetaget, som et slags socialcenter for studenterne og samlingssted for akademikerne. Der oprettedes en bogsamling, der var en nødvendighed for studenterne i en tid, hvor det offentlige biblioteksvæsen var sparsomt. Senere bringes en oversigt over Studentersamfundets mødeaktivitet.¹¹⁾

Grundtvigianernes og den litterære venstrebevægelses ændrede holdning til studenterbevægelsen.

Til trods for den principielle enighed om alle parter lige ret i Samfundet betød meningsmodsætningerne mellem grupperne at Samfundet var sårbart overfor angreb udefra; især den konservative provinspresses påstande om at det var organ for radikalismen var et effektivt våben mod det. 5/6 af russerne meldte sig ind i Studenterforeningen i årene efter sprængningen.¹²⁾ Det mislykkedes fra starten at gennemføre planen om at samle studenternes majoritet i Samfundet. I Samfundet tegnede der sig et billede, der afveg i ikke ringe grad fra det, den konservative presse havde givet. De to stridende grupper fra "kulturkampen" havde forenet sig dels for at få mulighed for at påvirke den ny generation af akademikere, dels for at forhindre, at den anden part skulle blive enerådende i studenterbevægelsen, hvis politiske effekt kunne være uberegnelig.

Grundtvigianerne havde i halvfjerdsene og begyndelsen af firserne tillagt studenterbevægelsen yderst ringe betydning og de hævdede, at studenternes tid var omme, og at den gamle forestilling om, at studenterne udgjorde en gruppe for sig måtte falde bort.¹³⁾ Efter Studentersamfundets dannelse skaffede de sig så stærk en position i organisationen, at de kunne vælge Svend Høgsbro til medlem af bestyrelsen¹⁴⁾, og *Dansk Folketidende*, der

redigeredes af Harald Holm og Sofus Høgsbro, søgte i Pingel en forbundsfælle i kampen mod "brandesianerne".

Det litterære Venstre havde allerede fra starten sikret sig indflydelse i bestyrelsen, men Edvard Brandes var skeptisk overfor Pingel og var opmærksom på faren ved, at det skulle mislykkes at tiltrække det store flertal af studenterne. "Det havde været langt klogere om dette Samfund ikke var blevet stiftet", skrev Edvard Brandes til broren i Berlin, "det kan let komme til at ligge drøjt for os, så meget mere som Studenterforeningen måske opper sig og vi da må sætte alle sejl til." ¹⁵⁾ Det litterære Venstres tidligere støtte til oppositionen, så begrænset den end var i realiteten, virkede forpligtende, man kunne ikke trække sig tilbage uden at tabe ansigt.

I sin historiske beretning fra 1896 lagde Julius Schjøtt vægt på, at bestyrelsen ikke var i stand til at opfylde programmet p. gr. a. Højres modstand ¹⁶⁾; men det blev hurtigt klart, at styrkeforholdet mellem de radikale og grundtvigianerne blev det mest påtrængende problem for Samfundets fortsatte eksistens. Foruden de to allerede nævnte grupper optrådte studenter, der havde nært samarbejde med *Social-demokraten* som journalister. ¹⁷⁾

Medlemmerne 1882

Studentsamfundet havde fra starten af efterårssemesteret 1882 500 medlemmer hvoraf 24 % var kandidater og doktorer, 69 % studenter og 5 % kunstnere og forretningsfolk:

Kapitel 3, tabel1: Medlemmer af Studentsamfundet, sept. 1882.

retning	kandidater	studenter	andre	I alt	Pct.
teologer	5	35	—	40	8.0
jurister	43	91	—	134	26.9
læger	24	86	—	110	22.0
statsvidensk.	12	11	—	23	4.6
skoleemb.	12	27	—	39	7.8
filologer	6	16	—	22	4.4
polyteknikere	8	15		23	4.6
uden studiefag	-	64	-	64	12.8
doktorer	19	-	-	19	3.8
kunstnere	-	-	11	11	2.2
forretning	-	-	15	15	3.0
I alt	129	345	26	500	100.0

(kilde: Morgenbladet 12/9 1882)

Jurister og læger (kandidater og studerende) udgjorde tilsammen omtrent halvdelen af medlemsskaren. Den faglige rekruttering adskilte sig fra Universitetets gennemsnitlige kandidatproduktion i det nærmest foregående 15 år, idet der var procentvis betydelig færre teologer i Samfundet, mens tilgangen af jurister, skoleembedsfolk og filologer var tilsvarende større. De øvrige grupper (læger og polit'ere) var omtrent paritetisk repræsenterede.

Kapitel 3, tabel 2: Studentsamfundets faglige rekruttering
sammenlignet med Universitetets kandidatproduktion 1864 – 1878:

	SSf	SSf i pct.	Uni. i pct. ^{a)}	Forskel
teologer	40	10,85	33,6	-22,75
jurister	134	36,40	25,2	11,20
læger	110	30,00	28,3	1,70
statsvidsk	23	6,25	5,3	0,95
skoleemb+filol	61	16,60	7,3	9,30
I alt	368	(100)	(100)	(0,4)

^{a)} kilde: Ad. Jensen: Til Studenterspørgsmålet NØT. bd. 38, 1900 s. 435

Medlemssammensætningen viser en bevægelse, der i stil med som 1870'ernes radikalisme var fjendtligt indstillet overfor teologiens dominans ved Universitetet. De få teologer, fortrinsvis studerende, der tilsluttede sig Samfundet, har sandsynligvis været drevet af politiske motiver, som tilhængere af Venstre eller den grundtvigianske venstrefløj.

Politiske vurderinger af Studenterbevægelsens demokratiske stillingtagen. En foreløbig kritik.

I erindringslitteraturen var der stærkt delte meninger om Studentsamfundets første år og om medlemmernes politiske holdninger. Valdemar Vedel (student 1882) var mest kritisk: Studentsamfundets fælles idégrundlag skyldtes modepåvirkninger, mente han.

"Vi unge nybagte studenter var "realister", dvs. vi jublede over kraftordene i de Schandorphske oplæsninger, vi rystedes af Lindbergs "Genganger"- opførelser og vi tegnede os for "Haabløse slægter" og "Gertrude Colbjørnsen" inde i det lille biblioteksværelse (...) Vi var også realister, for så vidt vi svor til Høffding, der havde åbnet Samfundets første sæson med et foredrag om "Realisme i tro og videnskab", medens vi mistænkte hans kollega Kromann for "teologi".¹⁸⁾

Vedel blev senere en ivrig revser af de radikale akademikere, da de under indtryk af den såkaldte "uro i Venstre" i 1904 og J.C. Christensens forsvarspolitik lagde grunden til et selvstændigt radikalt parti. Vedels påstand om, at akademikerne som intellektuelle kunne virke

stærkere uden end med partitilknytning, må tages med i vurderingen af hans kritik af Studentsamfundet og de oppositionelle akademikere. Han hævdede, at "demokratiet" for akademikerne ikke helt var målet, men også midlet til at fremme egne interesser: juristernes udsigt "til at gå og slide deres unge kræfter op med mindst tyve års ventetid" kastede dem over i oppositionen.¹⁹⁾ Forfatterens moralske nedvurdering af egeninteressen for akademikerne var udslag af hans ide om en humanistisk elite af intellektuelle, der ikke burde stræbe efter den politiske magt. De burde i stedet stræbe efter humaniteten i samfundet ved at modarbejde konkurrencen og specialiseringen og derved sikre eksistensmulighederne for "det harmoniske menneske".²⁰⁾

Der var stor afstand mellem denne intellektuelle humanisme og den radikale bevægelse i firserne, der bar præg af middelstandens økonomiske og politiske kamp. Radikale videnskabsmænd som Rubin, Erslev og Fridericia havde ikke de samme betænkeligheder som Georg Brandes og Pingel overfor de intellektuelles professionalisering. De prioriterede arbejdsindsatsen og den faglige specialisering højt som grundlaget for den radikale bevægelses slagkraft, og heri fik de følgeskab af sprogfolk, læger og jurister. Den faglige disciplinering virkede skræmmende på konservativt orienterede studenter, der var blevet opdraget til de "hostrupske idealer" og den "nationalliberale enhedskultur", på et tidspunkt hvor disse normer for studenterlivet og studierne var ved at gå i opløsning.²¹⁾

Vedels kritik af de radikales demokratiske sindelag blev tilbagevist af Marcus Rubin:

"Der er ingen tvivl om, at den del af "intelligenspartiet" i København, der har deltaget i det sidste slægtsleds politiske arbejde på Venstres side, har gjort det med fuld ærlighed og har kunnet gøre det uden afslag i nogen af sine ideer. Den har haft fælles med den øvrige opposition en oprigtig forargelse over fastholdelsen af et oligarki af tvivlsomme dygtigheder ved hjælp af en vinkelskrivermæssig og retsnedbrydende fortolkning af loven."

Rubin erkendte, at der var nogle, der tvivlede om "flertallets" politiske kompetence, men at disse "mindre optimistiske" mente, at kongemagt, landsting, rigfolk, embedsstand, tradition o. m. a. i sig selv dannede så vægtige hæmsko, at dér selv med et parlamentarisk regimente snarere ville komme for lidt end for megen fremgang i sagerne.²²⁾ Rubin var i sin skildring af den akademiske opposition præget af en positiv indstilling til politisk indflydelse og lagde ikke skjul på, at kampen også drejede sig om advancementsmuligheder for "dygtighederne".

De her anførte indlæg i debatten om de politiske holdninger kredsede omkring forskellige vurderinger af hvordan "intelligensen" eller "de intellektuelle" burde forholde sig til det politiske liv, hvilket naturligvis svækker indlæggenes værdi for belysningen af de konkrete forhold. Det har ingen værdi at fastslå, om bevægelsen var "demokratisk", da der var store uoverensstemmelser om definitionen af begrebet. Af større interesse må det være at analysere Studentsamfundets stilling indenfor de oppositionelle akademikeres bevægelse og de politiske partidannelser i perioden. Man kan ikke skille Samfundet ud fra den akademiske venstrebevægelse under henvisning til, at det var politisk neutralt. Det dannede i udstrakt grad

forum for den debat, der foregik der, og det indgik som en ikke uvæsentlig faktor i kampen mellem fløjene i Venstre.

Studentsamfundets første sæson, programmets realisering.

Den konservative studenterpolitiker H. L. Møller, der under indtryk af forfatningskampen forlod det akademiske Højre ²³⁾ har karakteriseret oppositionen som "vag, ubestemt, rådløs, der intet ville uden at rive ned på det gamle". Den manglede ledere, der kunne give bevægelsen retning: "Radikalismens bedstemænd havde hidtil med fornem uvilje holdt sig tilbage fra nationalliberalismens sidste arnested; Georg Brandes var et par år i forvejen (1877) draget til Berlin; hans yngre beundrere foretrak at samle sig i mindre, afsluttede kredse (...) Skaren havde endnu ikke åbenlyst sluttet sig til den politiske opposition; men enkeltmænd arbejdede ihærdigt på at bringe forbundet i stand." ²⁴⁾

Nu var der vendt op og ned på forholdene. Oppositionens brogede skare var kanaliseret ind i feltet af en række repræsentanter for akademiske oppositionssynspunkter og af foredragsholdere, der havde overvejende sympati for oppositionsbevægelsen. Af 25 foredragsholdere, der havde givet tilsagn om at bidrage til Samfundets program 1882-83, tilhørte følgende det litterære Venstres kreds:

Georg Brandes, forfatter, litteraturkritiker
 Holger Drachmann, forfatter
 Kristian Erslev, historiker, professor fra 1883
 I.A. Fridericia, historiker, ansat v. Universitetsbiblioteket
 Marcus Rubin, nationaløkonom, leder for København kommunes statistik
 Carl Julius Salomonsen, dr. med., fra 1883 docent i bakteriologi
 Sophus Schandorph, forfatter
 Herman Trier, pædagogisk forfatter, redaktør af "Vor Ungdom" fra 1879

Gennemsnitsalderen i gruppen var 35,6 år med Rubin som den yngste (28 år) og Schandorph som den ældste (46 år). Delvist tilknyttet kredsen var Otto Borchsenius, forfatter og medredaktør af tidsskriftet "Ude og Hjemme". Han havde lovet Samfundet foredrag; men i de følgende år veg han sammen med Drachmann tilbage fra det litterære Venstres radikale konsekvenser, politisk, socialt og religiøst. ²⁵⁾

Fra den københavnske akademikerverden var der skaffet tilsagn fra følgende foredragsholdere:

Christian Bohr, dr.med., fysiologisk videnskabsmand
 M. Cl. Gertz, professor i klassisk filologi
 Julius Lange, docent i kunsthistorie
 Julius Lassen, professor i retsvidenskab
 Carl Goos, professor i retsvidenskab, MF (Højre), repræsentant for udgiverne af "Dagbladet"
 J. H. Deuntzer, professor i retsvidenskab

Gennemsnitsalderen i gruppen var 38,4 år. Der foreligger oplysninger om uregelmæssigheder i programmets gennemførelse i kun et tilfælde: Professor Goos trak sit løfte tilbage med den mo-

tivering, at der i Samfundet havde fundet en gæsteoplæsning sted af forfatteren Karl Gjellerup, der i en passage af romanen "Germanernes lærling" havde karakteriseret en teologisk professor med manglende respekt.²⁶⁾

Fra det moderate og grundtvigianske Venstre havde Samfundets bestyrelse fået løfter fra følgende foredragsholdere:

Frede Bojsen, MF, formand f. Finansudvalget, leder af den moderate fløj af Venstre

Harald Holm, MF, politisk skribent og medredaktør af "Dansk Folketidende".

Sophus Høgsbro, MF, medredaktør af "Dansk Folketidende".

Jens Nørregaard, forstander, Testrup Højskole

Ludvig Schrøder, forstander, Askov Højskole

Holstein-Ledreborg, MF, finanslovsordfører, politisk mellem moderate og radikale.

Viggo Hørup talte i Samfundet som leder af den radikale fløj af Venstre, men uanset hans nære samarbejde med Edvard Brandes på "*Morgenbladet*", eller måske netop af den grund, tilbageviste han, som tidligere omtalt, en selvstændig hovedstadsopposition bestående af litterære og socialistiske retninger.²⁷⁾ I de følgende kapitler skal vi følge Hørups svingende holdninger til akademikernes interesser for reformer, som ikke bekom ham vel.

I gruppen af politikere og højskolefolk var gennemsnitsalderen 41,5 år. Høgsbro var alderspræsident med 60 år. Pingels bestyrelse havde tilrettelagt Samfundets officielle program således, at der ikke fra Venstres forskellige fløje kunne rettes angreb mod det for at videreføre de stridsspørgsmål, der hidtil havde ført til fjendskab mellem radikale og moderate. Edvard Brandes, der stod for en mere radikal linje end Pingel, figurerede ikke blandt foredragsholderne.

Interessen for folkehøjskolerne kom til udtryk ved et foredrag af cand. theol. & jur. Poul Sveistrup, protokolsekretær i Folketinget. Foredraget blev arrangeret som erstatning for Goos. Foredraget af Jens Nørregaards må formodes at have berørt striden om folkehøjskolens formål og have opsummeret Nørregaards og Lars Bjørnbaks synspunkter om vækkelsesskole og kundskabsskole som grundlæggende principper for folkeoplysningen. En umiddelbar følge af højskoledebatten blev oprettelsen af Studentsamfundets Aftenundervisning for arbejdere, der fra starten anlagde en undervisning, der tog afstand fra vækkelsespræget.²⁸⁾

Pingels bestyrelse gav op overfor Højres boykot, men lagde vægt på at få andre venstre-synspunkter repræsenteret end dem, der dominerede fløjene. Pingel ønskede personligt Holstein og Thomas Nielsen, den sidste som "repræsentant for en ikke grundtvigiansk gruppe af jyske bønder".²⁹⁾ Thomas Nielsen var redaktør for "*Vejle Amts Folkeblad*" og folketingsmand med særlig interesse for sociale reformer, hvilket svarede godt til Pingels senere tilknytning til den bjørnbakske Aarhus-kreds.

Det ses kun, at Holstein var taler i Samfundet. M. hs. t. kritikken af Venstres mangel på et positivt reformprogram, som på lang sigt var forudsætningen for akademikernes tilslutning til partiet, har vi kun Pingels ord for styrken deraf.³⁰⁾ Samfundets møder refereredes normalt ikke i dagspressen i de første år, hvilket kan have bidraget til at neddæmpe spændingen mellem de radikale og moderate. Kritiske røster hos de radikale, som senere i løbet af firserne belastede

forholdet mellem dem og de ledende politikere, kunne kalde på mistænksomheden og umuliggøre såvel Studentersamfundet som de akademikere, der ønskede politisk indflydelse.

Den begyndende kritik fra Pingels side fik dog i den aktuelle situation ikke nogen betydning, idet de politiske begivenheder i efteråret 1882 gjorde det klart, at al politisk forhandling var udelukket mellem regeringen og oppositionen så længe Folketinget fortsatte visnepolitikken. Forbindelsen mellem rigsdags-politikken og forholdene i studenterverdenen vil fremgå af følgende fremstilling af et mæglingsforsøg mellem de liberale og radikale akademikere.

A. C. Larsens mæglingsforsøg

I Studenterforeningen var den liberale opposition svagere stillet efter Studentersamfundets dannelse. Lederen af de tilbageblevne liberale studenter og akademikere, cand. theol. A. C. Larsen, søgte i efteråret efter en model, som han kunne trække udbryderne tilbage til foreningen og genskabe enheden i den akademiske verden. Han havde i halvfjerdserne tilknytning til kredsen omkring "*Det nittende Aarhundrede*" som fortaler for det teologiske fakultets udskillelse fra Universitetet. Men han var modstander af den radikale "fritænkning". Larsen blev anset for "en ypperlig taler, der nærede høje tanker om den akademiske stands sociale betydning, men med sine særegne mellemstandpunkter kunne han ikke i længden fængsle de unge; hans karakters modstilling af gammelt og nyt gjorde ham ensom og trængte ham tilbage til studerekammeret."³¹⁾

A.C. Larsen forsøgte i et foredrag i Studenterforeningen d. 23. sept. 1882 at appellere til sammenhold i oppositionen med argumenter om akademikernes pligt til selvstændig og kritisk stillingtagen i politiske spørgsmål og om uafhængighed af partipolitik. I forlængelse heraf fremsatte han forslag om en reform af Universitetets finansiering og om en liberalisering af dets styrende organ, Konsistorium. Hermed regnede han med at kunne tage vinden ud af sejlene på det litterære Venstre. En stor del af foredraget var en kritik af partivæsenet, som han opfattede som en trussel imod den enkelte student og akademikers frihed: "Et sådant parti ompænder hele Riget med sine agenter og med en mangfoldighed af blade som dag ud og dag ind fremstiller tingene i det lys, hvori det ønsker, at de skulle ses. Lidt efter lidt bearbejdes stemningen således at modstand næsten bliver en umulighed, idet den næringsdrivende udsætter sig for at miste sine kunder, hvis han vil tillade sig at ytre afvigende meninger."³²⁾ Rigsdagspolitik betragtede taleren som "studehandel og lignende købmandsskaber"³³⁾, men i en anden sammenhæng mente han, at tilbagegangen i akademikernes rekruttering til Rigsdagen ikke burde modarbejdes af dem selv. "Som vordende embedsmænd, som folkets tjenere, bør (de) holde sig beskæftiget tilbage og ikke gøre mislykkede forsøg på at trænge ind i Rigsdagen".³⁴⁾ Larsen hævdede, at akademikere som politiske løsgængere skulle arbejde på at omdanne holdningen i folket, og "danne en skare af mellemmand, som overalt virker dæmpende og som, hver gang partilidenskaberne truer med at sætte fanatismen og den personlige bitterhed i højsædet, stræber at afløse kævlet med rolige og sindige forhandlinger om de saglige spørgsmål."³⁵⁾ Dette oplæg til samarbejde mellem liberale og radikale mindede om de teoretiske standpunkter til problemet om den offentlige mening som også fandtes hos de

radikale i 1870'erne. Men de radikale fjernede sig fra de motiver, der lå til grund for A. C. Larsens mæglingsforsøg. Larsen ville bevare akademikernes stilling overfor det øvrige samfund som stand; de radikale ønskede forbedrede vilkår for videnskab, litteratur og kunst - deri kunne de ikke være uenige - men en sådan ordning skulle ske i overensstemmelse med Venstres demokratiske principper. I samme åndedrag ville de radikale bekæmpe den borgerlige elite og det nationalliberale akademikerhovmod.

Det radikale "*Morgenbladet*" angreb A. C. Larsens mangel på politisk realitetssans i en anmeldelse af foredraget, der var udsendt som pjece.³⁶⁾ Anmelderen undgik at komme ind på Larsens forslag om en reform af Universitetets økonomi og styrelse, et emne som man fra radikal side kunne frygte ville skabe splittelse i det litterære Venstre. Akademikernes direkte interesse i politikken var oprettelse af flere lærerstillinger i de nye videnskabsbetonede universitetsfag og øget indflydelse i Konsistorium for lærere med lav anciennitet.

Den forhenværende konseilspræsident D.G. Monrads valg til Folketinget ved suppleringsvalget i Middelfart-kredsen 15. maj 1882³⁷⁾ gav næring til de liberale akademikeres forhåbninger om at nå frem til et politisk kompromis. A. C. Larsen vedkendte sig dette i foredraget i Studenterforeningen, der tidsmæssigt faldt sammen med Monrads mæglingsforsøg i Folketinget. Han benyttede Monrads politiske formel om "Den stille Magt" i talen.³⁸⁾ Monrad havde forsøgt at bryde visnepolitikken ved at fremlægge en række lovforslag af socialpolitisk karakter i samarbejde med Bojsen, Berg og Hørup, men uden at han gik ind for Venstres forfatningspolitiske synspunkter.³⁹⁾ Det radikale partis støtte til forslaget har formodentlig været taktisk begrundet; i det mindste medførte det, at Venstre fik sympatien på sin side, da regeringen afviste at lade Landstinget forhandle Monrads lovforslag så længe Folketinget for sit vedkommende fastholdt visnepolitikken. Regeringens holdning virkede frastødende på mange, "hos hvem de liberale traditioner endnu var levende", er det blevet hævdet af den radikale Gustav Philipsen.⁴⁰⁾ Pingels skepsis overfor den negative visnepolitik blev på baggrund af det politiske begivenhedsforløb omkring Monrads mæglingsforsøg et synspunkt, der ikke tålte at fremføres kraftigere uden at det af Venstres politikere ville blive opfattet som en københavnsk særpolitik.

Studentersamfundet og derigennem dets formand havde naturligvis ikke nogen formel politisk indflydelse, men offentligheden tillagde alligevel studenterbevægelsen en vis magt. Dette fænomen ses af de ofte skarpe reaktioner, som blev Studentersamfundet til del gennem hele perioden.

Den københavnske oppositions stilling til Venstre

Morgenbladets afstandtagen fra A. C. Larsens akademiske mæglingsaktion skete med saglig begrundelse i den parlamentariske udvikling. Det var fra regeringens side gjort klart, at der ingen mulighed var for at fremme privat indbragte lovforslag på Rigsdagen så længe Venstre holdt fast ved visnepolitikken, og Venstres store flertal var ikke til sinds at opgive kampen mod ministeriet. Samtidig vandt Venstre flere og flere sympatisører i den akademiske verden og i det københavnske borgerskab. Tiden var moden til en politisk erobring af København for

oppositionen, og det litterære Venstres leder, Edvard Brandes indrettede sin politik herefter i samarbejde med Viggo Hørup. Parolen om "Københavns erobring" kobledes Brandes sammen med det litterære Venstres særlige krav, samtidig med at han anbefalede en fjernelse af de elementer indenfor Venstre, der ikke kunne gå ind for de radikale synspunkter. Brandes' synspunkter fremkom i en tale, der offentliggjordes i *Morgenbladet* d.12. sept. 1882. Venstre skulle satse på at sejre i København ved rigsdagsvalgene, og det litterære Venstre skulle danne grundlaget for en forståelse mellem byen og landet. Til gengæld for denne forståelse fordrede Brandes en stærkere indflydelse for de radikale standpunkter m. hs. t. Kirkens stilling, skolens ordning og kvindespørgsmålet. Endelig måtte Venstre vise langt større interesse for videnskab og kunst end før. Begrundelsen for at prioritere hovedstaden højt var, at Venstre ikke ville sejre før det sejrer i København, et synspunkt der minder stærkt om Hørups opfattelse i indledningsartiklen til det første nummer af "*Politiken*" efter oppositionens valgsejr i 1884: Efter at København har taget sit parti, vil købstæderne ikke vedblive at følge godsejerne.⁴¹⁾ Den politiske strategi, som denne teori var udtryk for, var praktisk at arbejde med for den københavnske opposition, men som årsagsforklaring holdt den næppe stik. I september 1882 var det endnu risikabelt for Brandes at lægge sig ud med de moderate indenfor Venstre, så meget mere som han ikke fuldt kunne regne med opbakning i den akademiske opposition om de radikale krav og om en fast forbindelse mellem den litterære bevægelse og det politiske venstre. Der var selv blandt de radikale en tradition for, at "intelligensen" burde holde sig fri af partipolitik - i overensstemmelse med de idealer, A. C. Larsen fremførte i Studenterforeningen.⁴²⁾

Studentersamfundet mellem de radikale og grundtvigianerne - efteråret 1882.

Edv. Brandes formåede ikke at bryde den mistænksomhed, der fra landbopartiets side næredes overfor den københavnske oppositionsbevægelse. Størst modsigelse mødte hans initiativ hos de moderate i Bojsens fløj og fra "*Dansk Folketidende*"⁴³⁾. I den efterfølgende tid søgte det grundtvigianske organ at drive en kile ind mellem Brandes' litterære Venstre og studenterbevægelsen repræsenteret. Pingel og Johan Ottosen mærkede presset. Studenter-samfundet forsvarede gennem 1883 af Dansk Folketidende, bl. a. overfor angreb i *Højskolebladet* mod studenteroppositionens syn på grundtvigianismen. Endelig kan det fremhæves, at Harald Holm i en historisk gennemgang af Studenter-samfundets tilblivelse gav Pingel en dominerende rolle ved at sammenkæde "den litterære nytårsfejdes" opgør mellem Pingel og Carl Ploug med det efterfølgende studenterpolitiske udviklingsforløb.⁴⁴⁾

Pingel var kritisk overfor de radikales ønsker om at gøre religionen til et stridsemne, der kunne opsplitte oppositionen. Også som leder af Studenter-samfundet søgte han at bekæmpe, hvad han opfattede som "individualismen". I en brevveksling med Holger Drachmann i august 1882 tilbageviste han, at det litterære Venstre udgjorde en veldisciplineret skare, der modtog parolen fra brødrene Brandes: "Bandens mest karakteristiske ejendommeligheder er den fuldstændige mangel på disciplin. Her er ingen fører, ingen plan, kun atomer, der klumper sig som de bedst kan. Derfor er det især, at dannelsen af det ny Studenter-samfund interesserer mig så meget.. Nu må det blive åbenbart, om følelsen af denne tilstands utålelighed kan mande os op til for alvor at prøve at indordne os under et fælles formål og en fælles lov.." ⁴⁵⁾

Individualismen var vanskelig at tøjle i en organisation med et ungdommeligt klientel, og ledelsen havde svært ved at gribe censurerende ind. Man havde jo ved selve grundlæggelsen af Studentsamfundet vedtaget, at det nationalliberale formynderi overfor studenterne ikke skulle gentage sig. Pingels bestyrelse måtte i stedet oparbejde en stemning for et klart defineret program. Han måtte lade arbejdsbyrden danne det naturlige grundlag for en prioritering af programpunkterne. Sagen omkring Karl Gjellerups oplæsning af "Germanernes Lærling" i Samfundet var et anskueligt eksempel på problemet: Samfundet som helhed kom til at hæfte for udtalelser, som den ansvarlige ledelse ikke ønskede at tage ansvaret for.⁴⁶⁾ Pingel ønskede som Hørup at gøre det religiøse spørgsmål til en privat sag, som ikke burde træde hindrende i vejen for samlingen af oppositionen.

Studentsamfundets orientering mod praktiske aktiviteter

Pingel valgte at arrangere en stor fest for Bjørnstjerne Bjørnson d. 9. december 1882. Bjørnsons tale, der refereredes i dagspressen, gav signalet til bevægelsens organisering i retning af praktiske og sociale aktiviteter, mens de akademiske diskussioner fik en knapt så fremtrædende plads i helhedsbilledet. Bjørnson advarede mod, at ungdommen skulle reducere spørgsmålet om kongedømme eller republik til en strid om formerne. I det religiøse spørgsmål krævede han ærbødighed for de "ægte kristne", hvilket kunne opfattes som en opfordring til de radikale om at begrave stridsøksen. Endelig pegede han på det sociale spørgsmål, som noget der ville trænge sig på, og som derfor ikke måtte undervurderes.⁴⁷⁾

Dags-Avisen, der repræsenterede en ikke-radikal fløj af den københavnske oppositionsbewægelse, gav plads for de socialt interesserede studenter i sine spalter. Redaktøren lagde vægt på de passager i Bjørnsons tale, hvor han kritiserede sin norske digterkollega Ibsens udfald mod "den kompakte majoritet". "Man skulle bekende sig til en idé og slå for den. Han nævnede de ægte kristne med ærbødighed og talte til slut om socialismen som en kommende samfundsudvikling."⁴⁸⁾

Modsætningsforholdet mellem tidens ideer om "individualisme" og "kollektivism", der tiltrak sig *Dags-Avisens* opmærksomhed findes yderligere belyst i en brevveksling mellem Georg Brandes og Bjørnson fra 1882. Brandes hævdede, at den gamle skelnen mellem Højre og Venstre var forældet:

"Vi står på tærsklen til en tid, hvor stikordene vil lyde: kollektivism eller individualisme! Fordi Bismarck har blik for det sande og fremtidsrige i kollektivismen, står han over de liberale. For så vidt naturligvis! Han har tidlig forstået socialismen, de liberale har kun hånet og beløjet den, og de forstår endnu den dag i dag intet af den. Bismarck er visselig en frihedsfjende. Men Bismarcks interesse for Fjerde Stand *kan* være ægte, de liberales *kan* ikke være det. De liberale er Bourgeois, kæmper for og må kæmpe for bourgeois-interesser, er valgt med disse for øje."⁴⁹⁾

Overfor Brandes' skepsis m. hs. t. folkestyrets evne til at udmønte social solidaritet mente Bjørnson: "... at den liberalisme, som vil ha' almindelig stemmeret, presse- og forsamlingsfrihed

og på dette det parlamentariske system, den fører bredt og sikkert ind i socialismen, hvad så førerne i dag mener om den."⁴⁹⁾

I en anden sammenhæng gøres der rede for de radikale akademikers stilling til den tysk-inspirerede "katedersocialisme", der efter nutidigt opfattelse må betragtes som et konservativt forsøg på at modvirke socialismens vækst ved indførelse af sociale reformer. Det ses af Brandes' brev, at den danske radikalisme, der stod socialdemokratiet nær i praktisk politik, havde sympati for en solidarisering mellem "intelligensen" og "fjerde stand", dvs. lønarbejderne. Studenterbevægelsens socialt interesserede fløj havde allerede siden efteråret 1880 praktiseret en sådan "solidaritetspolitik" gennem Foreningen til Oplysningens Fremme blandt Københavns Arbejdere, og de havde bevidst udelukket politiske, sociale og religiøse stridsspørgsmål fra oplysningsvirksomheden. Med Bjørnsons tale fik bevægelsen et skub fremad, som vil blive behandlet i et efterfølgende afsnit.

Først skal dog den grundtvigianske reaktion på Bjørnsonfesten kort omtales. *Dansk Folketidende* forstod Bjørnsons tale som et indlæg for religiøs tolerance, mens hans udtalelser om socialismen alene gjaldt problemet om materielle goder og afhjælpning af nød i samfundet.⁵⁰⁾ Dette svarede godt til det moderate Venstres frygt for en stærk alliance mellem akademikere og arbejdere i København. I samme artikel refereredes et ordskifte mellem Edvard Brandes og studenterlederen Johan Ottosen under festen.

Brandes mente, at de unge studenter kun ville beskæftige sig med bøger og teater, når de søgte journalistisk arbejde ved de københavnske venstreblade. Ottosen svarede, "at bladene selv havde nogen skyld deri, når de ikke gjorde andet end at kritisere deres modstandere; thi prøvede de, som Bjørnson havde gjort, at slå alt det små og golde had til jorden og rejse faner, der kunne begejstre de unge, så ville disse lige så lidt svigte i Danmark som i Norge."⁵⁰⁾

Det grundtvigianske *Dansk Folketidende* havde direkte interesse i at formidle synspunkter, der kunne tyde på en uoverensstemmelse mellem studenteroppositionen og det litterære Venstre.

Studenter og arbejdere

Skønt der både var radikale og grundtvigianere i Studentersamfundet medførte det første semesters diskussioner, der ganske vist indfrie de oprindelige krav om politisk diskussionsfrihed, en voksende fornemmelse hos Samfundets ledende personer, at friheden i sig selv ikke indfrie de forventninger, som var til stede i studenterbevægelsen. Samfundet befandt sig i et politisk vakuum, hvor man kunne diskutere om teorierne, men hvor det ellers ikke fik nogen praktiske følger for bevægelsen. Da religiøse stridsspørgsmål søgtes henvist til private diskussioner af Pingel, var der ikke meget andet at slås om for de to hovedgrupper.

Mod slutningen af semesteret ændredes stillingen ved at bevægelsen blev bærer af praktisk socialt arbejde, som omdannede den til en selvstændig faktor i det politiske liv, delvis frigjort fra radikalismens og grundtvigianismens ideologiske mellemværende.

Under diskussioner i Samfundet i november 1882 om folkehøjskolen og studenternes

forhold til den pegede Julius Schiøtt på vanskeligheden ved at skabe en praktisk vekselvirkning. I Herman Triers livlige gengivelse sagde Schiøtt:

"Vi er her i København, de ude på landet; kan vi egentlig gøre noget synderligt for dem? Er der ikke mennesker herinde hos os selv, som står os nærmere, vore naboer og genboer, den arbejdende befolkning i byens stræder og baggårde? Vi er studenter, lad os prøve at lære dem noget."⁵¹⁾

Det er dog tvivlsomt, om Schiøtt udelukkende tænkte på den geografiske afstand til folkehøjskolen, der var grundtvigiansk domineret. Den rekrutterede sine elever fra de velstillede gårdejerslægter. Med erfaringer fra "Oplysningsforeningen" og fra samarbejde med socialdemokraterne i forsamlingsbygningen i Rømersgades var der en vis overensstemmelse mellem Schiøtts gruppe af studenter og den københavnske arbejderbevægelse i vurderingen af sociale og økonomiske forhold.

Et andet punkt, hvor der var forskelle mellem Studentsamfundet og folkehøjskolen, var forholdet til videnskaben. Her var det de radikale, der førte ordet. I.A. Fridericia karakteriserede højskolens historieundervisning som overfladisk og grundtvigianismen som uforenelig med en virkelig gavnlig og videnskabelig undersøgelse".⁵²⁾

Klargørelsen af disse meningsforskelle i Samfundet kom tilpas for socialdemokraterne, der siden Samfundets stiftelse havde udvist interesse for en alliance af arbejdere og studenter som modvægt overfor "de store bønder og deres gårdmandsparti med dens egoistiske særinteresser, indgroede fordomme og gamle vaner."⁵³⁾

Social-Demokraten hævdede allerede før Samfundets dannelse, "at det liberale bondeparti Venstre og det liberale købstadsparti Højre i virkeligheden var enige og i grunden præget af en fælles konservatisme, som den radikale studenterintelligens stod fremmed overfor."⁵⁴⁾

Formodningen om, at Schiøtts initiativ i Samfundet var tænkt som en modvægt mod den grundtvigianske højskole, bestyrkes af det forhold, at det grundtvigianske Venstre netop på dette tidspunkt påbegyndte en kampagne for at vinde frem i København gennem Studentsamfundet og Dansk Kvindesamfund, og ved at Københavns Højskole med F. F. Falkenstjerne som forstander fik egne bygninger i 1882.⁵⁵⁾

I løbet af december 1882 undersøgte Schiøtt de praktiske muligheder for at starte en aftenskole for arbejdere, og d. 21. december forelagde han resultaterne i et foredrag i Studentsamfundet. Der var erfaringerne fra folkehøjskolerne, hvis mål og metoder man havde diskuteret, fra "Oplysningsforeningen", der arbejdede med enkeltstående foredrag af populærvidenskabelig karakter i Arbejdernes Forsamlingshus. Endelig var der forbillede at hente i et såkaldt "Arbejder-institut" i Stockholm, der virkede med foredragsrækker af lønnede lærere og med økonomisk grundlag i offentlige og private tilskud. Så vidt det kan ses, havde man ikke i Danmark oplysninger om det engelske "Working Men's College" i London. Det var forgænger for universitetssettlementet.⁵⁶⁾ Schiøtt gav oplysninger om det svenske institut, der var blevet stærkt omtalt i den danske presse i 1882.⁵⁷⁾

Efter foredraget vedtoges det at igangsætte oplysningsvirksomheden. "Studentsamfundets Aftenundervisning for Arbejdere" stiftedes, og til bestyrelsen valgtes

som formand Herman Trier, desuden Niels Neergaard, Julius Schjøtt, V. Pingel og urtekræmmer C. Gad, sidstnævnte som stående udenfor selve Samfundet, men som medstifter af "Oplysningsforeningen". Det økonomiske grundlag skulle sikres gennem private bidrag. På stiftelsesmødet cirkulerede lister for dem, der ønskede at deltage aktivt som undervisere, og for bidragydende medlemmer.⁵⁸⁾

Studentsamfundets Aftenundervisning for Arbejdere, der fungerede 1883-1898, behandles i et selvstændigt kapitel (Kapitel 8). Her skal foreløbig nævnes, at elevtilgangen i den første sæson var ca. 1500, og antallet af lærere 70. Det efter forholdene store organisationsarbejde, lokaleproblemerne og undervisningskapaciteten truede med at give foreningen et knæk i starten, og skabte ikke mere ro omkring selve Studentsamfundet i dets forhold til den øvrige studenterverden. Problemerne løstes, og Julius Schjøtt har hævdet (1896), at undervisningen "atter gjorde studenternavnet populært i befolkningens brede lag, og gav Samfundet og dets ledende mænd en position udadtil, som fik videre rækkende betydning."⁵⁹⁾ Her tænkes på V. Pingels og Herman Triers valg til folketinget 1884 som fælleskandidater for socialdemokrater og venstreforeningerne i Århus og København.

Da Socialdemokratiet i København afholdt offentlige arbejdermøder om indførelse af 8-timersdagen ved lovinitiativ i slutningen af januar 1883, benyttede man aftenskolen i argumentationen: "Aftenskolen er et passende svar til magthaverne, når de mod fordringerne om en 8-timers normalarbejdsdag indvender, at arbejderne ikke vil bruge den derved vundne fritid på en ordentlig og formålstjenlig måde."⁶⁰⁾

Alliancen mellem studenterne og arbejderne var kommet i stand som et praktisk samarbejde uden direkte henblik på partipolitiske forbindelser, men det lå i sagens natur, at politiske motiver ikke kunne holdes ude. Højres tilhængere, ikke mindst Carl Ploug, der var formand for Højres Arbejder- og Vælgerforening i København (2.kreds) samtidig med at han var interesseret i Studenterforeningens forhold, - kunne opfatte aftenskolen som et led i Venstres forsøg på at organisere vælgerne.^{60b)}

Indadtil i Studentsamfundet gav den nye forbindelse til arbejderbefolkningen anledning til problemer. Pingel var forpligtet til en partineutral linje, som det efter Højres agitation blev vanskeligere og vanskeligere at bevare troværdigheden af. Under en foredragsturne til en række jyske byer, hvor Pingel talte om Studentsamfundets Aftenundervisning og "de nyere bevægelser i studenter- og arbejderverdenen", tilbageviste han, at Studentsamfundet var en venstreforening under henvisning til dets love.⁶²⁾

På et stort offentligt studentermøde arrangeret af Studentsamfundet d. 20. februar 1883 søgte Pingel at afklare studenternes forhold til tidens bevægelser. Studenternes tidligere tilknytning til skandinavismen, fandt han, var blevet misbrugt i et bestemt partiøjemed. Efter hans mening, skulle studenterne bidrage til løsningen af forfatningskampen ved at oparbejde en større forståelse mellem Danmark og Tyskland. Målet var at svække Højres forsvarsbevægelse. Det andet mål for studenterne skulle være at bringe forbindelse til veje mellem de forskellige samfundsklasser. Pingel ville ikke tillægge studenterne en overdreven betydning, "men det var hans tro, at når studenterne hejsede forsoningens flag ville den tid sikkert komme, da konstitutionelle forhold atter ville vende tilbage i vort land".⁶³⁾

Det var Pingels opfattelse, at studenterne havde opgaver at varetage i det offentlige liv, men

at de kunne støtte den demokratiske bevægelse uden at blive en afdeling af de politiske partier. Avisreferaternes fortolkning af Pingels tale de følgende dage viser de forskellige partiers interesse i enten at støtte eller tilsløre alliancen mellem studenter og arbejdere. *Social-Demokraten* gav opbakning ved at referere Georg Brandes' tale, hvori han anbefalede studenterne at skaffe sig kendskab til de forskellige lag af det samfund, hvori de levede.⁶⁴⁾ *Dagbladet* angreb Pingels "propaganda for et venskabsforhold mellem Danmark og Tyskland".⁶⁵⁾

De konservative akademiske kredse var ikke uvant med "klassesamarbejde". Der eksisterede i forvejen oplysningsforeninger og filantropiske institutioner under nationalliberal ledelse. Men man frygtede i disse kredse den politiske sammenkædning med Venstres radikale forfatningskrav og antimilitarismen. *Dagbladet* hævdede, at Pingel var en "umoden pædagog(...) en ærlig, men kortsynet og kritikløs idealist, som, når tiden er moden, skubbes til side."⁶⁶⁾

Pingels erklærede tilhørsforhold til Venstre kan ikke siges at have været fuldt på linje med Venstres politiske ordførere på Rigsdagen. Hans ledelse af Studentsamfundet var en kilde til irritation i Venstres radikale fløj. På det religiøse område tilfredsstillede det grundtvigianerne – i sig selv irriterende for Edvard Brandes. Og det var i modstrid med Hørups modstand mod socialreformer og samarbejde med socialdemokraterne, så længe forfatningskampen stod på. Hørup ønskede alt lovgivningsarbejde standset som et middel i kampen mod ministeriet.

*Social-Demokraten*s dækning af Pingels ledelse af Studentsamfundet, viser at arbejderlederne ønskede at støtte Pingel overfor de kritiske røster fra de radikale. Det socialdemokratiske hovedbestyrelsesmedlem, skræddermester P. Holm og fagforeningsmanden V. T. Holst havde deltaget i Studentsamfundets diskussionsmøder fra januar 1883 og der fremlagt Socialdemokratiets standpunkter.⁶⁸⁾ P. Holm bad i et brev Niels Neergaard om at støtte en ansøgning om statsstøtte til de fagforeninger, der var begyndt at danne arbejdsløshedskasser.⁶⁹⁾ Neergaard havde som cand.polit. studeret spirerne til arbejdsløshedsforsikringer med tilskud fra staten og arbejdsgiverne i de europæiske lande, specielt Tyskland, og var således fagmæssigt interesseret i sagen. Men Neergaards og de øvrige akademikers indflydelse i var uden vægt på dette tidspunkt.

Pingel havde som formand for Samfundet mødt både forståelse og modvilje mod sin venskabelige linje overfor Socialdemokratiet. Selv betragtede han sig ikke som socialist, men "en rem af huden har jeg ganske vist, men jeg deler denne fejl med fyrst Bismarck, biskop H. Martensen og professor Goos."⁷⁰⁾ Han forbandt sig til den konservative socialreformisme og den kristelige socialisme fra 1870'erne. Pingel mente, "at vor Hovedstads befolkning har en instinktmæssig følelse af, at det sociale spørgsmål er det næste store spørgsmål på den europæiske dagsorden, og at en alsidig forhandling og tankeudveksling derom mellem teoretikere og praktikere, mellem besiddende og ikke besiddende medborgere er den eneste vej, ad hvilken en fredelig løsning af dette store problem kan tilstræbes."⁷¹⁾

Af det litterære Venstres ledende talsmænd i Samfundet stod Georg Brandes nærmest Pingels linje og bidrog til dens videreførelse udenfor Samfundet ved at holde foredrag om Lassalle i Rømersgades forsamlingsbygning.⁷²⁾

Som modstander stod Marcus Rubin, der ved Samfundets 1-årsfest advarede mod "letsindig

leflen med arbejderne uden virkeligt indhold."⁷³⁾ På et fællesmøde af aftenskolens elever og lærere havde han udtalt sig om socialismen som en urealisabel teori og var stødt på kritik fra arbejderside.⁷⁴⁾ I dette spørgsmål ønskede Rubin, der gennem sin broder, Gottfred Rubin, havde tilknytning til børskredse og selv havde været sekretær ved Børsudvalget af 1880⁷⁵⁾, ikke at gå ind på en lignende modus vivendi med Socialdemokratiet, som den Pingel tilsyneladende havde accepteret. Ifølge "*Social-Demokraten*" havde Pingel udtrykt stor respekt for de socialistiske teoretikere Marx og Lassalle, men erkendt at han "mangler de videnskabelige forudsætninger til at dømme."⁷⁶⁾ Ifølge den radikale sproglærer Carl Michelsen, der tilhørte kernen af det litterære Venstre, havde Pingel erklæret, at han manglede grundigt kendskab til den socialistiske lære, men at han anså den for uigennemførlig.⁷⁷⁾

Det er umuligt at afgøre, hvor stærk en prioritering de socialistiske ideer om det offentliges overtagelse af produktionsapparatet havde i Studentersamfundets diskussioner. Men P. Holm og V.T. Holsts deltagelse har dog utvivlsomt, i betragtning af deres centrale placering i partiet, bidraget til at føre diskussionen bort fra de teoretiske synspunkter over imod de praktiske reformkrav, der var kernen i Socialdemokratiets politik efter Gimleprogrammet. Rubins kraftige kritik tyder dog på, at socialdemokraterne havde vanskeligt ved at forsvare sig mod beskyldninger om, at de "med forbillede i Pariserkommunen ville vælte trone og alter, opløse familien og indføre fri kærlighed, berøve individet dets frihed og tage ejendommen fra de besiddende, og i det hele ville opløse samfundet i anarki." Historikeren Per Salomonsson har i en undersøgelse over dansk arbejderbevægelses teoridannelse 1871-84 peget på, at en meget stor del af *Social-demokratens* artikler drejer sig om at afvise beskyldninger af denne art, som til stadighed blev fremsat mod socialisterne fra ikke-socialistisk side.⁷⁸⁾

Den "kosmopolitiske radikalisme" blandt studenterne, der efterhånden sammenkittedes af de forskellige politiske og åndelige strømninger i 1880'erne, smeltede sammen med nogle af de hyppigst forekommende socialdemokratiske anskuelser: man bekæmpede militarisme, nationalisme og religion ud fra en blanding af radikale og socialistiske begrundelser. På grund af dette sammenfald kan det være vanskeligt at skelne skarpt mellem de to strømningers talsmænd, og det gav sig praktisk udslag i at medlemmer af Studentersamfundet virkede som journalister ved *Socialdemokraten*. Denne forbindelse fik større betydning i 1884 efter at den radikale redaktion på *Morgenbladet* var blevet udskiftet med moderate venstrekræfter. Et eksempel på dette var J.J. Ipsen, der skrev afslørende artikler om, at Højre havde givet økonomisk støtte til *Den ny Socialist* under valgkampen i juni 1884. *Den ny Socialist* arbejdede for et brud mellem Socialdemokratiet og Venstre.^{78 b)}

I forbindelse med behandlingen af den politiske alliance mellem liberale og socialdemokrater i 1884 vil jeg komme nærmere ind på diskussionen i Studentersamfundet om Socialdemokratiets teoretiske synspunkter.

Hørups betydning for den radikale bevægelse.

Sjælen i visnepolitikken var Viggo Hørup. Han fandt støtte hos det store flertal af bønderne. I praksis kom den til at ramme det store reformarbejde der var lagt op til i 1870'erne under de Nationalliberales sidste periode med selvstændig politisk indflydelse. Reformerne skulle

omfatte retsvæsenet, socialvæsenet, undervisningsvæsenet og Universitetet, samt reguleringen af embedsmændenes lønninger.⁷⁹⁾

Bag ved partistriden lå den økonomiske kamp mellem bønderne og middelstanden i byerne. Venstres radikale fløj ville modsætte sig middelstandens forsøg på at vinde frem og opnå fordele gennem statens reguleringer. Også landbruget havde interesse i statslig regulering, en interesse, der i nogen grad tilfredsstilledes gennem lovene fra 1880 om husmands-kreditforeninger og sparekasser, som Berg og Hørups gruppe medvirkede i.⁸⁰⁾ Landets økonomiske udvikling siden 1873 var mærket af en langvarig depression. Men landbruget gennemgik en omlægning fra kornproduktion og -eksport til animalsk produktion.

Andelsforetagender, først og fremmest mejerierne, bredte sig i løbet af 1880'erne ud over hele landet. De var medvirkende til, at landbrugets indtjening i en periode var stigende. Derfor havde Venstre tid til at afvente reformer og vurderede tidspunktet gunstigt for en politisk kamp mod regeringen. Venstres middel i striden med regeringen blev den såkaldte visnepolitik, der blev erklæret i november 1881. Ingen lovforslag kunne komme til realitetsforhandling i Folketinget. Som modtræk blev privat indbragte lovforslag standset fra efterårssamlingen 1882 i Landstinget, hvor Venstre var i mindretal. Det ramte det forslag som Monrad indbragte.³⁹⁾⁾

Da konjunkturerne i 1883 vendte med store prisfald på landbrugsvarer til følge skærpedes Venstres kurs.⁸²⁾ Den radikale fløj omkring Hørup med vælgergrundlag i den sjællandske bondestand var indstillet på at hente politisk støtte fra de "frisindede" akademikere og erhvervsdrivende i København. Partipolitikkens drejning i retning af idépolitik var velegnet til at mobilisere den oppositionelle studenterbevægelse og kunne tiltale akademikere med bevidsthed om at varetage "intelligensens" rolle i samfundet - som angiveligt uafhængige af økonomiske særinteresser - mens den frastødte de "etablerede" akademikere, der havde deres embedsinteresser at forsvare og som ønskede erstatning for deres lønfefterslæb.

De radikale måtte båndlægge deres interesser på dette område for at vise loyalitet overfor Venstres parole. Rubins stilling til kravene om højere embedslønninger kom frem i en artikel i *Dagbladet* i oktober 1883. Han ville vise sig loyal over for visnepolitikken, samtidig med at han som statistiker viste forskellene mellem de offentlige ansattes sikre indtægter og pensioner og det private arbejdsmarkeds lønforhold. Artiklen var ikke uden drilleri overfor konservative akademikeres opfattelse af "dannelsen" idet Rubin henviser til at de oven i lønnen jo fik en rigere uddannelse af personligheden og en vægtigere indflydelse end arbejderne.⁸³⁾ Det stod i modsætning til de konservative akademikeres opfattelse af deres egen situation, på et tidspunkt hvor oppositionen trængte frem og fratog Højre hovedindflydelsen i København. Rubins betragtning var en nøgtern iagttagelse af kendsgerningerne; den konservativt tænkende akademikerstand havde fortsat en forholdsvis stærk position ud over landet - i sin egenskab af købstædernes elite.^{84a)}

Det er dog tvivlsomt, om sådanne stiklerier kunne tilfredsstille de menige medlemmer af den akademiske opposition, der skulle betale regningen for visnepolitikken på lige fod med andre akademikere. Den radikale agitation for at samle tropperne måtte suppleres med andre mere langsigtede og dermed mindre kontrollerbare argumenter. Hørup indtog med sine fremragende evner som agitator og et indgående kendskab til tankegange i det litterære Venstre pladsen

som den, der formåede at sammensvejde akademiker- og studenterbevægelsen med "det store landlige Venstre".

Et satirisk syn på tiden

25 år efter disse begivenheder flettede Henrik Pontoppidan mange krasse kommentarer til samfundslivet ind i sin roman om Lykke-Per. Jeg bringer her et lille uddrag, som må stå alene:

maleren Johan Rohdes portræt af
Henrik Pontoppidan 1882
kilde: henrikpontoppidan.dk

"I Virkeligheden var da København paa gode Veje til at lade sig erobre af den ny Tid og dens Aand. Ikke alene havde Byens Omfang og hastigt fordoblede Folkemængde nu skaffet den Rang blandt Verdens Storstæder, men Livet i dens Gader, Arten af dens Forlystelser, Tonen i dens Presse og i Selskabslivet blev Dag for Dag mere evropæisk. Ude i Provinserne derimod, navnlig i Købstæderne, levedes Livet endnu saa temmelig uforandret i de udslidte Former. Her dominerede stadig Embedsstanden i Kraft af sin akademiske Dannelse, her var endnu den lyrisk bevægede Student Dagens Helt, naar han vendte hjem i Ferierne med Silkehuen svævende som en Ballon paa hans lokkede Hoved. At en af Handelens eller Industriens Mænd, hvor mægtig han saa var, ved Hjælp af en Etatsraadstitel blev sat i Rang med Statens galonerede Tjenere - det var endnu dengang utænkeligt i Provinsen. Heller ikke ude i Bondelandet var det noget Sted kommen til et afgørende Brud med Fortiden. Vel havde der begyndt at rejse sig Dampskorstene over Mejerierne; og Tærskværker og Mejemaskiner afløste efterhaanden Plejl og Le. Men trods alle Forbedringer i Driften, og trods den stigende Oplysning, forarmedes Landbefolkningen stadig mere. Prioriteterne i Ejendommene voksede. Landets Gæld til Udlandet steg med mange Millioner om Aaret. Ikke desmindre sad den bredbagede danske Bonde paa sin Gaard med en uanfægtet Følelse af at udgøre Nationens Marv, at være dens Kærnekraft og

Fremtidshaab. Det var en Forestilling, der i Aarhundredets Løb var bleven et nationalt Dogme, som tilsidst den grundtvigske Folkehøjskole havde helliggjort. Fra Skagen til Gjedser forenedes By og Land i en ærefrygtsfuld Dyrkelse af Smørret og Flæsket i Dannevang.”^{84b}

Erik Henriksen og Erik Arup om Hørup

I den politiske historieskrivning har der været stærk strid om Hørups holdning til den radikale akademikerbevægelse og dermed Studentsamfundet. Erik Henriksens og Erik Arups Hørup-biografier opsummerede hovedsynsvinklerne, som indgik i striden om akademikernes stilling i det politiske liv efter Hørups død i 1902.⁸⁵⁾ Henriksen var modstander af den radikale venstrepolitik, der var løsrevet fra Venstrereformpartiet og specielt af akademikernes stærke stilling i Det radikale Venstre efter 1905. Han understregede derfor de sider af Hørups politiske virksomhed som de oprindeligste, som pegede bort fra akademikernes adkomst til politisk indflydelse.

I modsætning hertil stod Arup, der som tilhænger af Det radikale Venstre mente, at der ikke i Hørups holdning kunne findes støttepunkter for en konsekvent udelukkelse af akademikerne fra politisk indflydelse. I polemik mod Henriksen hævdede Arup, at "hvad Hørup vil sige er kun at den lærde skole havde og har en aldeles forbløffende evne til at ensrette sine elever.." Dette udelukkede dog ikke, at der var enkelte, der kunne gå igennem uddannelsen uden at miste sympatien for sit oprindelige miljø.⁸⁶⁾

Disse politisk bestemte forskelligheder må tages med i vurderingen, når de to forfatters Hørup-opfattelser bringes ind i diskussionen om Hørups stilling overfor de oppositionelle akademikere og studenter.

Arup behandlede den akademiske opposition som en integreret del af Venstre og ofrede ikke mange ord på dens stilling⁸⁷⁾; og han hævdede, at de radikale venstrefolk var førende i Studentsamfundet. Et andet indtryk får man af Erik Henriksen, der mente, at da Studentsamfundet blev inddraget i den københavnske opposition, var Hørup interesseret i studenternes deltagelse i Venstres grundlovsfester, men afvisende overfor den akademiske diskussion i Samfundet.⁸⁹⁾ Henriksen bekæmpede den opfattelse, at Hørup var fader til politiske doktriner: Hørup ville, at demokratiet skulle betyde socialt nivellement, almindelig valgret og social omvæltning.⁹⁰⁾ De politiske partier skulle afspejle "folkeklasserne"; men det nationalliberale parti "var for ham inkarnationen af en sådan klike, der ingen folkeklasse havde bag sig, men blot en nedarvet respekt for en æstetisk og akademisk dannelse, som de havde udnyttet til en udbytte af staten, dens embeder, pengekasse og æresbelønninger."⁹¹⁾ Ifølge forfatteren delte Hørup folket i 4 klasser: godsejere, bønder, købstadsborgere og arbejdere.⁹²⁾ Akademikerne fik ikke nogen selvstændig plads i Hørups system, og de havde i konsekvens heraf ikke krav på selvstændig politisk indflydelse. Næsten på linje med Henriksen hævder historikeren Søren Mørch, at "det var Hørups bedrift og hans væsentligste bidrag til "udformningen af dansk tænkemåde" at gøre op med den misforståelse, at det var "de begavede, de dannede og de formuende", der skulle have overvægten i "de offentlige

anliggenders bestyrelse". ^{92a)}

Henrichsens bevisførelse var i nogen grad præget af cirkelargumentation. Selv hvis Hørup havde den skitserede opfattelse af forholdet mellem partier og klasser, medførte det ikke i praksis, at han ville udelukke de radikale akademikere fra deltagelse i politik, men på den anden side er det rigtigt, at han ved flere lejligheder var modstander af deres politiske krav, og at han som partileder var i stand til at bremse dem. Arups påstand om harmoni mellem akademikerne og den radikale ledelse kan ikke stå for kritik, som det vil fremgå af de efterfølgende kapitler. Hørup var i kamptiden interesseret i studenternes og akademikernes støtte i den politiske agitation. Afviste han dem, kunne han forudse, at de - bortset fra det litterære venstres folk - ville gå over til Socialdemokraterne. Hørups og Edvard Brandes' uddrivelse i dec. 1883 fra *Morgenbladet* var en trussel mod sammenholdet i studenterbevægelsen. Den nye situation betød, at de radikale ikke havde nogen dagsavis.

I dette tomrum blev Hørups artikler publiceret i *Social-Demokraten*. Mest opsigtsvækkende var hans Grundlovstale 1884, der angiveligt blev trykt efter hans manuskript i *Social-demokraten*. Det er her, at han betegner folket som et "husmandsfolk" og han ytrer skepsis over for statens evne til at løse sociale problemer – for ham en måde at støtte visnepolitikken og fokusere på valgret og demokrati, altså kampen om forfatningen som det centrale i den politiske dagsorden. ^{93a)}

Socialdemokratiet vinder så stærkt frem i foråret 1884, at en af *Social-Demokratens* journalister, J. J. Ipsen, valgtes til bestyrelsen i Studentsamfundet. Men Hørup, Brandes og Bings bladplaner igennem sommeren og efteråret 1884 førte til, at dagbladet *Politiken* kom på gaden. Dette nye faktum kan ses som et vigtigt led i kampen for at samle københavnske opposition omkring den radikale politik.

Hørups agitation mod de nationalliberale tre år tidligere - i sommeren 1881 - i en række artikler i *Morgenbladet* var så veloplagt, at dens generalisationer over den akademiske dannelses begrænsning gik over i de radikales almindelige politiske arsenal. ^{93b)} Her er en prøve på hans tekst:

"Den saakaldte Socialisme var simpelthen Arbejderne, der begyndte at tænke paa deres egne Sager, ligesom Venstre i sin Oprindelse var Bønderne, der fik Øjnene op for, at der i Politiken var noget, der vedkom dem" ^{93c)}

Hørups evne til at træde til side og iagttage virkningen af sin agitation uden selv at gribes og forføres af den, gjorde, at selv hans nærmeste medarbejdere følte en afstand og kølig kynisme ved hans personlighed. Det må tages med i betragtning, når hans artikler tolkes. Det er således ukritisk at benytte hans angreb på de nationalliberale i den politiske situation i 1881 til generalisationer om hans indstilling til akademikernes politiske rolle i andre situationer. Betydningen var, at hans kritik indgik i de radikale studenterbegrebsverden og det virkede ind på deres politiske og uddannelsesmæssige synspunkter.

Hørup var skeptisk overfor rækkevidden af den uddannelse, den lærde skole og

Universitetet bibragte den studerende stand. Universitetsuddannelsen gav indsigt på særlige områder,

"men den almindelige dannelse var hverken omfattende eller dyb, den var ligesom poesien kun en mekanisk omsætning af tidligere erhvervede værdier, vanemæssig, overfladisk, uden styrke og overblik (...) Man kunne mellem betydelige videnskabsmænd træffe folk, om hvilke man intet steds i verden ville sige, at de hørte til dannelsens udvalgte kreds, og nede mellem studenterne gjorde den samme begrænsning sig gældende på en ofte næsten utrolig grel måde."^{93b)}

Hørup opnåede herved at nedbryde kriteriet, der dannede grundlaget for de Nationalliberales legitimation af egen magtudøvelse på bekostning af demokratiet, men på længere sigt fik det den virkning, at grunden ryddedes for en genopbygning af den akademiske kompetence med videnskaben og realismen som slagord. Et problem ved denne tekst er dette, at Hørup aldrig publicerede den; den havnede i hans skrivebordsskuffe, og den blev først kendt i offentligheden efter hans død, da Edvard Brandes indsatte den som "Politisk Tilbageblik" i det første bind af tre-bindes værket, der skulle gøre Hørup til en myte og en politisk seer: "V. Hørup i Skrift og Tale"(1902)

Hørups politiske tilbageblik indeholdt mange fyndige formuleringer. Et eksempel er dette: "Af fællesordet realisme lod der sig udlede mange konsekvenser".⁹⁴⁾ Den her omtalte kritik fra Hørups side dækkede over en klar erkendelse af akademikernes opinionsdannende evner, som han som politisk redaktør af det nye dagblad "*Politiken*" forstod at udnytte i egen interesse.

Studenterbevægelsen og antimilitarismen

Begrebet militarisme, som Hørup førte ind i den politiske strid, var tvetydigt: i visse situationer benyttedes det som betegnelsen for regeringens befæstning af København, i andre situationer som betydningen "militaristisk åndsform". Det er den sidste betydning, Erik Arup holdt fast ved som den oprindelige kerne i det, Hørup bekæmpede⁹⁵⁾, mens Erik Henriksen tilbageviste, at Hørups antimilitarisme sigtede mod militæret som stand, og at han "vovede sig så langt ud som til at hævde, at Danmark stod i fare for at blive underkuet af en krigerkaste."⁹⁶⁾

Kristian Hvidt har i "Venstre og Forsvarssagen 1870-1901" hævdet, at Hørups slagord "Hvad skal det nytte?" dækkede over en hel livsanskuelse, og at det blev den fane, som den unge generation samledes om. Hvidt understregede, at det centrale for Hørup var "klassekampen", mens "antimilitarismen kun var den pisk, hvormed han knaldede for at samle tropperne om sig. For den unge generation af intellektuelle var en sådan superradikal anskuelse meget velkommen."⁹⁷⁾

Før Hørup i januar 1883 satte fuld kraft bag sin antimilitaristiske agitation, var der i studenterbevægelsen en holdning til forsvarssagen, der svarede til Chresten Bergs: fordømmelse af militarismen, men anerkendelse af "fædrelandets forsvar", dvs. at man fulgte visnepolitikens konsekvenser til en fordømmelse af planerne om Københavns befæstning, som

førtes frem af Højres officerer. Den tidligere omtalte jurastuderende Emil Staal hævdede, at "de radikale studenters spot over forsvarsbevægelsen (...) må man ikke opfatte som gældende selve sagen, bevarelsen af Danmarks uafhængighed, men kun den efter deres mening uheldige måde, hvorpå den søges fremmet" og "de mangfoldige ikke altid delikate udfald mod "stormagtsdrømmen" osv., var ene rettet mod de Nationalliberales opfattelse af patriotismen, ikke mod denne selv." ⁹⁸⁾ Staal hentydede her til de radikales påstande om, at de konservative gennem forsvarsbevægelsen ville forberede en revancekrig mod Tyskland.

Der var imidlertid andre synspunkter på vej ind, eller de lå som spirende kim i de begreber, som var til stede hos de oppositionelle studenter. I det følgende nævnes en række af de elementer, der tilsammen førte til studenterbevægelsens optagelse af antimilitarismen.

Den såkaldt "naturvidenskabelige skoles" opfattelse af begreberne "nation" og "folk" medførte en forkastelse af statsmagts og den militære magtanvendelses betydning for den nationale integritet, hvorimod det var store personligheder, der dannede grundlaget for nationalkarakteren. ⁹⁹⁾ Georg Brandes var gennem perioden forfægter for denne opfattelse. Det kan nævnes, at han i taler og pjecer udpegede Ludvig Holberg som nationen forenet i en eneste person; "jeg mener hermed, at alle de bedste kræfter og evner i folket var forenede i ham." ¹⁰⁰⁾ Det var en ideologi, der tog sigte på at stimulere dyrkelsen af "intelligensens" indflydelse i samfundslivet og på at bekæmpe militærets og officerernes indflydelse.

Teorien om, at det nationale livs op- og nedgang beroede på de indre sociale forhold, mens de ydre forhold kun kunne forstærke - ikke forårsage - det nationale samfunds sundhed eller sygdom, var en anden grundopfattelse, der toges i brug mod forsvarsbevægelsen. Videnskaben og realismen skulle bekæmpe årsagerne til det danske samfunds nationale svaghed: overtro, standsfordomme og national selvtilstrækkelighed. ¹⁰¹⁾

Teorien om stammefællesskabet mellem de skandinaviske og germanske folk (!) var fremme i kredsen omkring tidsskriftet "*Det nittende Aarhundrede*", som brødrene Brandes udsendte omkring midten af 1870'erne og i Bjørnstjerne Bjørnsons "*For Idé og Virkelighed*". ¹⁰²⁾ En troende forkæmper for idéen var V. Pingel, da han i den tidligere nævnte tale ved et studentermøde brugte den i argumentationen imod Højres forsvarsbevægelse. Her blandedes tillige idéen om det klassiske Tyskland ind i rækken af motiver; tankegangen havde dybe rødder i den akademiske dannelse. Pingel sagde: "Det måtte erindres, at Tyskland ikke var identisk med Bismarck, at stærke bånd knyttede os til et andet Tyskland, Goethes Tyskland (...) en tilnærmelse (ville) være ulige lettere, så meget mere som den tid næppe var fjern, da Bismarck atter måtte vige for Goethe." ¹⁰³⁾ Man havde endnu til gode at høre om Berlinkonferencen i 1885. Kendskabet til udviklingen i Tyskland og dets fremmarch i den internationale politik og i stormagtskapløbet om oversøiske imperier havde endnu i begyndelsen af 1880'erne ikke formået at udkonkurrere de gamle akademiske forestillinger om Tyskland som humanismens arnested.

Der kan yderligere nævnes to kilder til antimilitarismen, som tiltrak studenterbevægelsens opmærksomhed: Den radikale politiker Jens Busk angreb i Folketinget militærets

strafferetspleje¹⁰⁴⁾, og Frederik Bajers ideer om neutralitetspolitik og international voldgift. Bajer stiftede 1882 "Foreningen for Danmarks Neutralisering" og "Dansk Fredsforening". I løbet af firserne samarbejdede han med Studentsamfundets småskriftudvalg om udgivelse af pjecer om fredssagen.¹⁰⁵⁾

Det afgørende, der gav antimilitarismen konsekvenser, var Hørups parole "Hvad skal det nytte?" Historikeren Kristian Hvidt har behandlet parolens forhistorie og Hørups anvendelse af den i Folketinget og vurderet dets betydning. Den opsigt talen fremkaldte landet over, fik folk til for alvor at tage stilling til spørgsmålet, og det er givet, at antimilitarismen herved vandt mange åbenlyse tilhængere.¹⁰⁶⁾ Derimod peger Hvidt på, at Hørups parole var meget ubehagelig at høre for mange af Venstres mænd, ikke mindst fordi den gav Højre et agitatorisk våben i hænde, idet det kunne stemple antimilitaristerne som "forsvarsnihilister".¹⁰⁷⁾ Parolen var også af andre grunde ildeset af oppositionelle akademikere. Det stimulerede den fløj, der ønskede en genoplivning af Mellempartiet. Disse ønskede ikke at reformlovgivningen skulle fastlåses p. gr. a. stridigheder om forsvarsbevillingerne.

Det litterære Venstres svækkelse

Det litterære Venstre var af flere grunde, bl.a. litterære modsætninger mellem Edvard Brandes og digterne, ved at gå ind i en opløsningstilstand i 1883. Flere medlemmer af bevægelsen havde afsluttet studierne, stiftede familie og skulle søge ansættelse i erhvervslivet eller i embedsvæsenet, hvor risikoen for at få ansættelse udenfor København var en faktor, der måtte regnes med. Valdemar Dreyer og Emil Slomann, begge fremtrædende medlemmer, var i disse år hhvs. praktiserende læge og latinskolelærer i provinsen, hvilket afskar dem fra aktiv deltagelse i den københavnske bevægelse. De politiske begivenheder var egnede til at vække tvivlen hos den enkelte om oppositionspartiets kurs. De principielle standpunkter måtte styrkes, hvis der skulle ske en vending i denne udvikling, der kunne true det litterære Venstre med politisk isolation i hovedstaden. Samtidig skulle bevægelsen se praktiske resultater af alliancen med det radikale Venstre - i form af nye ansættelsesmuligheder i hovedstadens undervisnings- og retsvæsen osv. Men visnepolitikken var en hindring for gennemførelse af sådanne krav. Edvard Brandes' kritik af visnepolitikken i oktober 1883, hvor han henviste til den inkonsekvens, der fulgte af, at Venstre gav regeringen mulighed for at opspare midler til Københavns befæstning, var udtryk for det dilemma, Brandes stod i som leder af det smuldrende litterære Venstre.¹⁰⁸⁾

Endnu en fare for det litterære Venstre var, at Carl Ploug, hovedmodstanderen fra halvfjerdsenerne, var trådt tilbage fra redaktørposten på "*Fædrelandet*" og havde overladt det nationalliberale organ til repræsentanter for det "uafhængige Højre", der anbefalede et venstreministerium. Dette var et led i kampen for at standse frafaldet fra den Nationalliberale fløj af Højre. Carl Ploug forsøgte i januar 1883 det samme ved at udsende en pjece, "Vort Forsvar og vor Fremtid", hvori han udtrykte skepsis overfor regeringens planer om Københavns landbefæstning. Ploug holdt i virkeligheden fast ved sit standpunkt fra 1881, hvor han i

Landstinget sammen med andre nationalliberale og Venstre havde stemt imod regeringens forslag herom.¹⁰⁹⁾ Modstanden mod befæstningen var ikke Venstres opfindelse, men var længe blevet hævdet af de Nationalliberale.¹¹⁰⁾ Men i 1883 var officersagitationen ude i landet i realiteten på vej til at udmanøvrere den nationalliberale fløj af Højre.

Hørup søgte på den baggrund at modvirke de begyndende tendenser til et skred blandt de litterære venstremænd i retning af Plougs nye linje. I en "anmeldelse" af Plougs pjece søgte Hørup at tilsløre Plougs standpunkt som en kovending og derfor taktisk og upålidelig.¹¹¹⁾ Til det agitatoriske formål udnyttede Hørup sit grundige kendskab til de radikales tidligere uoverensstemmelser med Ploug. Kuglerne var støbt under halvfjerdsernes opgør mellem de nationalliberale og radikale opfattelser af videnskab, samfund og religion. Men i 1883, da flere indenfor den radikale bevægelse havde interesse i et forbedret forhold til de gamle modstandere, kunne Hørup med betydelig effekt genoplive modsætningerne. I anmeldelsen hævdede han, at "militarismen er den gamle tids sidste forsøg på at leve over i den ny. Københavns befæstning er et ægte barn af Dannevirke, født til at rumme de hule drømme, der blev husvilde den vinternat, da vejen gik over Sankelmark til Dybbøl." Hørup medgav 1864 den værdi, at krigen fjernede troen på militære løsninger og "gav folket trang til at finde sin egen virkelighed". Den naturalistiske litteratur og kunst opfattede han ikke som, "en mode fra Paris, men som et resultat af krigserfaringerne fra 1864."¹¹²⁾

Studentersamfundet virkede i samme retning til markering af modsætningerne. Pingel havde i 1880 under pressefejden mod Carl Ploug genoplivet striden mellem Brandes og den nationalliberale redaktør og politiker. Flere af de oppositionelle akademikere var modstandere af antimilitarismen og ønskede ikke at forsvarsspørgsmålet skulle gøres til et politisk stridsemne. Troels Lund skilte sig i disse år afgørende ud fra gennembruds-generationen, hvis teoretiske synspunkter han havde delt i 1870'erne. Uden at støtte Højres partiagitation arbejdede han gennem udsendelse af pjecer for Københavns befæstning, men hans stilling som lærer ved Officersskolen (siden 1874) fjernede ham fra de oppositionelle akademiske kredse og knyttede ham med bånd til de kredse, hvor konservative synspunkter var rådende. Hans litterære karriere som historiker var også forskellig fra Erslev-skolen. Troels Lund var en historiefortæller, der med sit storværk *Dagligliv i Danmark*, nåede ud til meget brede læserkredse.

Harald Høffding var knyttet til kredsen af oppositionelle akademikere og liberale erhvervsdrivende, der i 1883 dannede den liberale Vælgerforening på Frederiksberg. Foreningens mål var gennem opstilling af højesteretsassessor C. Nyholm at genoplive "Mellempartiet", en antiministeriel fløj af Højre, der i 1880'erne samlede "liberale højremænd, venstremænd og socialdemokrater i broderlig forening".¹¹³⁾ Høffding gik ind for Venstres demokratiske synspunkter, hvad det rent politiske angik, men han var tilhænger af et udviklet forsvar.¹¹⁴⁾

A. D. Jørgensen indtog en særstilling indenfor den københavnske akademikerverden. Han blev beundret af de radikale historikere Erslev, Fridericia og Rubin for sin indsats som

Rigsarkivets leder og som historiker (Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie, 1882) . I spørgsmålet om forsvaret og slesvigpolitikken kunne han ikke dele de radikales synspunkter, men støttede den forsvarsvenlige fløj af oppositionen.¹¹⁵⁾ Et offentligt studentermøde d. 8. maj 1883 blev arrangeret af Studenterforeningens nyvalgte seniorat med A. C. Larsen i spidsen. Larsen ønskede at fremme forståelsen for det liberale mellemstandpunkt i striden om den danske slesvigpolitik. På mødet kom det til et sammenstød mellem de liberale og de radikale. A.D. Jørgensen var indbudt som hovedtaler og gav en fremstilling af den danske politik overfor Slesvig 1848-1864.¹¹⁶⁾ Taleren kritiserede, at den interne partistrid i de nævnte år var blevet ført over i udenrigspolitikken. Han forsvarede embedsmændenes administration, der havde betydet en vis kontinuitet i styrelsen af hertugdømmerne. Han konkluderede, at "enhver kamp mellem partierne burde holdes indenfor visse grænser. Udenfor måtte alt det ligge, som vedrørte vort nationale liv og vort åndelige arbejde, alt hvad der vedkom vor værdighed som folk og vor fælles vilje til at værne om vor frihed og vor selvstændighed."¹¹⁷⁾ Sagt på en anden måde: Danmarks nationale interesser skulle være hævet over partipolitikken. Der var således elementer af korporativ politisk tankegang til stede, som ikke var fremmed for akademiker-verdenen. Embedsstanden og alle der stræbte efter embedsstillinger, ønskede at deres interesser ikke skulle begrænses af politikerne. Det giver et blik ind på den modvilje mod demokratiet, der stadig herskede hos statens embedsmænd – en arv fra enevælden. Der skulle ikke laves studehandler om deres interessefelt. På den måde blev det klart, at Venstres politikere ville noget helt andet: at angribe udgifterne til militæret og Universitet. Det var sådanne poster på statsbudgettet, der skulle holdes nede ved hjælp af visnepolitikken.

Skønt A. D. Jørgensen ikke ønskede at gå ind i debatten om Studentersamfundets forhold til Studenterforeningen, kunne det ikke undgås, at hans tale kom til at vise hans stillingtagen til Pingels forslag om, at studenterne skulle bidrage til en afspænding i forholdet mellem Tyskland og Danmark. Det var A. D. Jørgensens opfattelse, at det slesvigske spørgsmål burde afgøres "uden absolutistiske og konstitutionelle doktriner og hellere med end mod Tyskland".¹¹⁸⁾ Han ville med andre ord hverken støtte de arveretlige ideer eller ideen om den nationale selvbestemmelsesret som principper for en fremtidig ordning af grænsespørgsmålet, men ene lade denne bero på en forståelse mellem de to lande. Denne formel tiltalte de radikale. Men det medførte en skærpelse af konflikten mellem de radikale og Svend Grundtvig, der tilhørte den liberale opposition i Studenterforeningen. Grundtvig udtalte, at studenterne burde leve for nationale og ikke kosmopolitiske ideer. I. A. Fridericia vendte sig imod Grundtvig og hævdede, at hans egen og Erslevs opfattelse var lige så national som modstanderens.¹¹⁹⁾ Erslev talte på opfordring af Rubin¹²⁰⁾ om Slesvigs statsretlige forhold. Her fremsatte han de første formodninger om berettigelsen af Augustenborgernes arvekrav - historisk set - som han siden påviste gennem kildestudier.¹²¹⁾ Der var lidenskab bag Erslevs opgør med de Nationalliberale.¹²²⁾

Den radikale opposition hentede faglige argumenter mod opbygningen af det danske militær. Forfatter og journalist Michael Røvsing (1825 - 94) havde i en bog "Danmark som

Militærmagt" (1867) krævet det danske forsvar afpasset efter Danmarks politiske stilling i tilslutning til Tyskland. Denne tankegang var blevet bestyrket af Frankrigs militære nederlag i 1870. Op gennem halvfjerdsene og firserne indtog Rovsing en central stilling i Venstres journalistik på det militærpolitiske område. En anden fremtrædende militærsagkyndig indenfor oppositionen var forhenværende officer C. Th. Sørensen (1824-1914). I en årrække var han «Dagbladets» militære medarbejder, men da han med stor iver bekæmpede Københavns befæstning og derved blev regeringens modstander, måtte han forlade dette blad; han gik over til Oppositionspresen og havnede endelig i *Politiken*. I Provisorietiden var han Venstres militære rådgiver.^{123a)} 1883 udgav han et historisk værk om den anden slesvigske krig. Han holdt foredrag i Samfundet om forsvaret (12. februar 1887)^{123b)}. Syv år senere udsendtes hans pjece "Danmark 1864" af Studentsamfundets småskriftudvalg.

Som organisation formidlede Studentsamfundet angiveligt ikke en antimilitaristisk studenterpolitik; dets ledende personligheder søgte at afholde studenterne fra direkte partipolitisk stillingtagen. Bevægelsen skulle være en selvstændig faktor på "demokratiets" side; men p. gr. a. opløsningstendenserne i oppositionen, der også truede Studentsamfundet, gik der et år før situationen var stabiliseret og studenterbevægelsen kunne gøre sig gældende indenfor den politiske opposition.

Hørups kamp mod forsvarsbevægelsen var kulmineret i talen "hvad skal det nytte" i Folketinget d. 29. marts 1883. Der var indenfor den akademiske opposition en betydelig modvilje mod at lade sig indrullere i den radikale politik. Ved Studentsamfundets ordinære generalforsamling d. 28. april drøftedes en eventuel sammenlægning med Studenterforeningen. Pingel regnede fortsat med gennemførligheden af en selvstændig politik. Han udtalte sig imod sammenslutningen, og ved diskussionen viste der sig et flertal imod.¹²⁴⁾

Hørup blev inviteret som festtaler ved Samfundets 1-års stiftelsesfest. Aftalen var blevet indgået allerede i efteråret, dvs. før den antimilitaristiske kampagne. I talen udtrykte han håb om, "at Samfundet, trods den neutralitet den førte i sit skjold, ville blive en venstreforening, der greb virksomt ind i politikken og dannede en forskole for det politiske Venstre."¹²⁵⁾ Ifølge *Dansk Folketidende* mødte Hørup modstand fra Sven Høgsbro, der var medlem af bestyrelsen og repræsenterede grundtvigianere og de moderate venstrefolk: "Samfundet (måtte) efter hele sin tilblivelseshistorie hævde alle anskuelsers lige ytringsfrihed." Også Georg Brandes modsatte sig Hørups planer med Samfundet. "G. Brandes hævdede det som hovedsagen, at de unge kom til at udvikle sig frit og selvstændigt, og udtalte sin tilfredshed med, at Samfundet hidtil havde givet alle ansuelse lige frihed til at komme til orde, og ikke havde sat noget partistempel på sine medlemmer." Sven Høgsbro takkede Brandes for, "at han ikke som man havde frygtet, havde søgt at gøre Samfundet til en brandesianerklub, men netop gjort sig til talsmand for de enkeltes ret, frihed og selvstændighed."¹²⁶⁾ Brandes var i februar vendt tilbage til København efter 6 år i Berlin og var trods orientering fra broderen om danske politiske forhold ikke indstillet på at lade sig binde til et politisk parti, men valgte at gøre Studentsamfundet til sin "klub". Her fulgte han Pingel, der arbejdede for at fjerne stridsmomenterne mellem

oppositionens grupper.

De litterære venstrefolk frygtede, at visnepolitikken p. gr. a. Hørups antimilitarisme skulle skærpes og den ønskede reformlovgivning derved udskydes til en uvis fremtid. Det var Svend Høgsbro klar over, og han benyttede sin viden til at fremme forståelsen mellem det litterære venstre og grundtvigianerne, og Georg Brandes' udtalelser om ytringsfriheden optoges som argument herfor.

Brandes og Pingels holdning i Studentsamfundet understøttede en forståelse mellem de reformivrige akademikere og de dele af Venstre, der var mindst tilbøjelige til at følge Hørups forsøg på at tilspidse forfatningskampen. I Samfundet var der dog især blandt de yngre akademikere og studenter tilhængere af antimilitarismen.

I løbet af sommeren skete der ændringer, som gav antydninger om, at Pingel personlig opgav den neutrale rolle og i praksis tilsluttede sig den Berg-Hørupske politik. Under sommerens demonstrationer mod regeringen optrådte han som taler ved et møde, som Berg organiserede udenfor det sædvanlige mødeprogram. Demonstrationen var usædvanlig, fordi den var det første eksempel på, at oppositionen forsøgte at erobre en mødeplads fra Højre. Det gav sig udslag i sammenstød mellem demonstranterne og et stort politiopbud. Motivet hertil var fra Bergs side, at man burde forhindre Højre i at forvanske folkemødernes beslutninger og adresser.¹²⁷⁾ Erobringen resulterede i at Venstre fik vedtaget en folkeudtalelse. Pingel, der kort forinden var blevet afskediget fra sin stilling ved Metropolitanskolen for sin politiske virksomhed¹²⁸⁾, blev hyldet af den radikale venstremand P. Jensen Estrupgård. Han svarede med at hævde, at den frisindede del af studenterne forstod, at kun ved at slutte sig til det danske folk kunne den løse sin opgave.¹²⁹⁾

I realiteten betød dette, at Pingel søgte at trække studenterbevægelsen i retning af forfatningskampen og en accept af, at der ikke kunne gennemføres nogen lovgivning under den siddende regering. Denne tilslutning kunne naturligvis ikke i første omgang forpligte andre end Pingel selv, idet han ikke kunne tale på Studentsamfundets vegne, men alligevel bevirkede hans optræden en moralsk forpligtelse for studenterbevægelsen til at støtte konfrontationen mod regeringen og Højre.

I det følgende kapitel behandles de reforminteresser, der fandtes i akademikerbevægelsen. Disse interesser fik betydning for akademikernes politiske aktivitet, men i løbet af kampperioden blev de udelukket fra politiske realitetsforhandlinger af hensyn til forfatningskampen.